

Академік НАН України К.М. СИТНИК

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ РОЗМАЇТТЯ ЯК ФАКТОР НАУКОВОГО ПОСТУПУ

У рік дев'яносторіччя Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України важливо підкреслити, що він є потужним центром фітобіології у нашій країні і значною науковою установою у світовій біологічній науці. Інститут відомий своїми гербарієм і бібліотекою, численними працями в галузі систематики, флористики, геоботаніки, мікології, цитоембріології, фізіології та біохімії рослин. Але найбільшою мірою наш Інститут вирізняється інтелектуальним багатоманіттям, притаманним йому з перших років існування. Щоб усі могли переконатися в справедливості цих слів, назву таких його співробітників двадцятих років ХХ століття, тепер визнаних корифеїв української ботаніки, як В.І. Липський та О.В. Фомін.

Володимир Іполитович Липський (1863—1937) причетний до організації в Академії наук України Інституту ботаніки та Центрального ботанічного саду. Дійсний член УАН від 1919-го, її віце-президент у 1921—1922 рр. і президент — упродовж 1922—1928 років. Його основні наукові праці присвячені флористиці, систематиці, географії вищих рослин, гербарній справі, історії вітчизняної науки. Здійснив наукові експедиції на Кавказ, у Середню Азію, Молдавію, на всі континенти земної кулі, крім Австралії та Антарктиди. Описав чотири нових роди та понад 220 нових видів і різновидів рослин.

Олександр Васильович Фомін (1869—1935), академік ВУАН від 1921 року. Працював на кафедрі ботаніки Юр'євського університету (нині — Тартуський університет в Естонії), головним ботаніком Тбіліського ботанічного саду. У 1914—1927 рр. — професор Київського універси-

тету, з 1921-го — також завідувач Ботанічного кабінету і Гербарію ВУАН, у 1922 р. очолює кафедру ботаніки Наркомату освіти республіки, а з 1931-го — директор Інституту ботаніки Всеукраїнської Академії наук.

Наукова діяльність О.В. Фоміна концентрувалася на вивченні морфології, систематики і флористики вищих рослин. Досліджував головню папоротеподібні та голонасінні рослини Радянського Союзу. Розробив перше ботанічне районування території УРСР.

Багато, дуже багато зробив для української і світової ботаніки Олександр Васильович. Але найбільшою його заслугою є залучення до наукового пошуку і підготовка цілого покоління учених-ботаніків, до якого належать Дмитро Костьович Зеров, Альфред Миколайович Окснер, Андрій Созонтович Лазаренко, Олена Дмитрівна Вісюліна, Михайло Васильович Клоков, Юрій Дмитрович Клеопов та чимало інших видатних ботаніків.

Микола Макарович Підоплічко

Серед мікологів Інституту в перше десятиліття його існування вирізнявся дослідницькою й теоретичною підготовкою **Микола Макарович Підоплічко** (1907—1975), дослідження якого стосувалися проблем систематики, екології та фізіології грибів. Пізніше він перейшов до Інституту мікробіології Академії наук УРСР, але завжди співпрацював з мікологами нашого Інституту. В 1957 р. був обраний членом-кореспондентом АН УРСР.

На превеликий жаль, один із найвидатніших ботаніків України — **Михайло Васильович Клоков** (1896—1981) — не був увінчаний високими академічними званнями, але залишив у ботанічній науці дуже глибокий слід. Ми були з ним у дружніх стосунках, багато спілкувались в Інституті і вдома. Нашу дружбу зміцнювали його учні — Дарина Микитівна Доброчаєва і Борис Володимирович Заверуха, яких я дуже високо поцінував і глибоко шанував. Основні праці Михайла Васильовича присвячені систематиці, флористиці, історії флори, фітоєдології. Він був одним із авторів і головним редактором 5-го і 7-го томів 12-томного видання «Флора УРСР» (1936—1965) та «Определителя растений УССР» (1950), розробляв теоретичні та методологічні питання ботаніки, сформулював основні принципи фітоєдології — науки про географічні раси рослин, описав близько 400 нових для науки видів рослин. М.В. Клоков був високим інтелектуалом, енциклопедично освіченою людиною.

Коллективний інтелект Інституту ботаніки підсилював й урізноманітнював флорист широкого дослідницького спектра, самотутня особистість, надзвичайно запальний, емоційно обдарований професор **Михайло Іванович Котов** (1896—1978).

Зацікавленість ботанікою у Михайла Котова проявилася ще з юнацьких літ, а поглиблений інтерес до цієї науки сформувався під впливом професора В.І. Талієва, який залучив його до роботи в Харківському товаристві аматорів природи. Уже в 1915 р. він опублікував свою першу наукову працю — «Волчягод-

ник Софії — *Daphne sophia* Kalen.» у № 4 «Бюлетеня Харківського об'єднання любителів природи».

Після закінчення університету Михайла Котова залишили в аспірантурі, навчання в якій він успішно завершив у 1925 р. Працював в установах Народного комісаріату земельних справ УРСР (Сільськогосподарський науковий комітет України, Інститут прикладної ботаніки, Інститут рослинництва і соціалістичного землеробства в м. Харкові). У цих установах здійснив багато різних флористичних та геоботанічних досліджень, підготував численні публікації. У 1933 р. молодий учений як геоботанік узяв участь у комплексній експедиції до південної частини Центрального Тянь-Шаню.

З першого квітня 1938 р. Михайло Іванович переїздить до Києва і стає старшим науковим співробітником відділу систематики вищих рослин Інституту ботаніки АН УРСР. Тут упродовж 1938—1940 років він опрацював родину *Cruciferae* для «Флори УРСР». Ці дослідження були узагальнені в докторській дисертації, яку він захистив у Київському університеті 20 травня 1940 р.

Ще в юнацькі роки Михайло Іванович пристрасно полюбив природу й проймався ідеєю її охорони. Разом із Є.М. Лавренком він брав діяльну участь в організації заповідників УРСР, у вивченні їхньої флори та рослинності. Впродовж 1934—1937 років М.І. Котов очолював Український комітет з охорони пам'яток природи при Народному комісаріаті освіти УРСР у м. Харкові.

Результат 55-річної творчої діяльності Михайла Івановича — це 270 наукових праць. Але цим не вичерпується його плідна робота. Досить зазначити, що він підготував 16 кандидатів наук і десятки разів виступав як офіційний опонент на захистах дисертацій, рецензував безліч матеріалів як активний член редколегії «Українського ботанічного журналу» та інших профільних видань.

Близько 30-ти років М.І. Котов очолював відділ вищих рослин Інституту ботаніки. Описав 36 нових для науки видів, вивчав дикорослі ефіроолійні, лікарські, кормові і технічні рослини. Чільну увагу він приділяв створенню і діяльності гербарію та охороні рослинного світу. Майже 39 років Михайло Іванович віддав Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного.

Колектив Інституту ботаніки пишається тим, що тут працював такий визначний учений, світило ботанічної науки, як **Михайло Григорович Попов (1893—1955)**. Наприкінці 1940-х років він здійс-

М.І. Котов під час експедиції до Центрального Тянь-Шаню (1933 р.)

Професор, чл.-кор. АН УРСР
М.Г. Попов

нював дослідження в нашому Інституті, у відділі вищих рослин, пізніше — у Львівському відділенні Інституту ботаніки очолював відділ географії вищих рослин. М.Г. Попов — видатний дослідник флор Євразії, проникливий систематик, ботаніко-географ і флорогенетик. Протягом «українського періоду» своєї діяльності вивчав флору і рослинність Карпат. Був особистим другом Д.М. Доброчаєвої, з якою вирушав у численні експедиції. Михайло Григорович — натураліст, котрий усе своє життя присвятив пошуку наукової істини; в його особі ми бачимо взірць ученого, високопринципового у своїх поглядах і діях, людину яка хоче ділилася своїми феноменальними знаннями з колегами й учнями.

Альфреду Миколайовичу Окснеру — 70 років. Вшанування ювіляра (1968 р.)

Серед усіх моїх колег, старших товаришів, видатних людей науки в моєму серці зберігаються найглибші почуття пошани, захоплення і вдячності, які викликав у мене **Альфред Миколайович Окснер** (1898—1970). Він був справжнім лицарем науки, видатним ботаніком-криптогамістом у масштабі всього Радянського Союзу. Всі, хто знав Альфреда Миколайовича, завжди відзначали його гідну подиву широчінь і глибину знань, внутрішню художню обдарованість і майже фахову обізнаність у царині мистецтва, історії, літератури. Велика його доброта йшла від душі до кишені.

Пишу оце про А.М. Окснера і думаю: а чи потрібні і цікаві будуть мої спогади про колег для когось із читачів ботанічного часопису? Переконалий, що потрібні, і ось чому. Якось я був на похоронах одного з видатних діячів культури України. У цілій низці промов його характеризували як громадського діяча, художника і професора, просто як чуйну людину. І ось один із батюшок, що творили цей останній обряд, у простоті сердечній зазначив: «От, а ми й не знали, кого ховаємо». Ця фраза характеризує ставлення сучасного українського суспільства до представників творчої інтелігенції, діячів культури і науки. За останнє десятиліття я не раз переконувався, що громадянство наше не дуже цікавиться, які в Україні є науковці, винахідники, художники, письменники. На жаль, нині у нас домінують тотальна посередність, шоу і бізнес, а творці духовних й інтелектуальних цінностей не затребувані ні владою, ні суспільством. Треба, дуже треба писати про наших видатних і великих попередників, якщо ми хочемо, щоби прийдешні покоління знали їх, вчилися у них, пишалися ними, творили і примножували їхні досягнення. Інколи я думаю, чому призабуті напрацювання наших учителів. Мабуть, тому, що їхні ґрунтовні наукові праці нерідко не терплять поряд із собою сірих і примітивних робіт окремих учнів. Сонячні, світлі майстри науки, такі як А.М. Окснер, Я.С. Модилевський, Б.В. Заверуха чи А.І. Барбарич, і нині освітлюють шлях новим поколінням ботаніків.

Про **Андрія Івановича Барбарича** (1903—1979) хочеться сказати ще декілька слів. Він був особистим другом мого вчителя Федора Кириловича Терещенка, від якого я багато дізнався про цього глибокого вченого і чудову людину.

Народився Андрій Іванович у м. Острі Чернігівської області. Вищу освіту здобув у Київському державному університеті на біологічному факультеті (1929—1933). Упродовж 1934—1935 років навчався в аспірантурі при Інституті ботаніки ВУАН в академіка О.В. Фоміна.

За півстоліття наукової діяльності А.І. Барбарич опублікував 140 наукових праць, що стосуються різноманітних питань дендрології, геоботаніки, флористики, систематики й географії рослин, рослинної сировини тощо. Він глибоко цікавився історією ботанічних досліджень в Україні, а також займався бібліографією ботанічної літератури.

Андрій Іванович здійснив низку експедицій по Україні, Білорусії та Башкирії, результатом яких було оформлення значущих гербарних колекцій, що налічували понад 30000 гербарних аркушів.

Більшість робіт Андрія Івановича присвячена флорі й рослинності України. Особливу увагу він приділив Українському Поліссю. Основні результати цих досліджень узагальнені у праці «Флора і рослинність Полісся Української РСР» (1955). Учений не лише з'ясував видовий склад флори цього регіону, а й здійснив його порівняльний аналіз із Білоруським Поліссям.

А.І. Барбарич — один із авторів 12-томного видання «Флори УРСР», де він опрацював шістнадцять родин. Для «Визначника рослин УРСР» (1950) Андрій Іванович опрацював 32 родини. За цю роботу разом з іншими авторами удостоєний Державної премії СРСР у галузі науки і техніки. Для другого видання «Визначника рослин України» (1965) учений опрацював 50 родин і, як член редколегії, доклав значних редакторських зусиль.

Поєднуючи теоретичні напрацювання з вирішенням практичних завдань, Андрій Іванович активно вивчав рослинну сировину України, результатом чого стала монографія «Дикорослі дубильні рослини України», що вийшла у світ 1973 р.

А.І. Барбарич був яскравим популяризатором ботанічної науки, виступав по республіканському радіо і з лекціями перед громадськістю й учнями з різних питань ботаніки та охорони природи. Останнім проблемам Андрій Іванович приділяв багато уваги ще від початку своєї наукової і громадської діяльності. Він працював у заповіднику Конча-Заспа, брав участь у створенні Поліського й Карпатського природних заповідників, разом з іншими науковцями складав список цікавих, рідкісних і реліктових рослин УРСР, що потребують охорони у законодавчому порядку. Багато зусиль й енергії Андрій Іванович віддав роботі в Українському ботанічному товаристві, працюючи протягом 15 років його відповідальним секретарем.

Від 1978 року відділ вищих рослин Інституту очолював **Борис Володимирович Заверуха** (1927—2000), який уперше здійснив підсумкову оглядово-аналітичну роботу стосовно всієї флори судинних рослин України. Це була надзвичайно доброзичлива людина. Так, виступаючи на Вченій раді Інституту або на інших зборах, він звертався до аудиторії «Люди добрі!». Б.В. Заверуха — гідний про-

Б.В. Заверуха і В.В. Протопопова у відділі систематики вищих рослин (1980 р.)

профосвіти (тепер — Київський національний університет ім. Тараса Шевченка). З 1935 р. працював у нашому Інституті ботаніки.

Від самого початку роботи Гаврило Іванович виявляв поглиблений інтерес до своєї рідної, на той час слабовивченої, однак важливої з народногосподарського погляду галофільної рослинності. Вже в перші роки він досліджує цей тип рослинності в різних регіонах республіки. Зібрані й опрацьовані Г.І. Біликом матеріали та численні наукові праці стали цінним внеском у вивчення галофільної рослинності на території України.

У березні 1939 р. Гаврило Іванович захистив кандидатську дисертацію на тему: «Рослинність засолених ґрунтів лівобережжя середнього Дінця». Узагальнивши і теоретично осмисливши матеріали про галофільну рослинність України, він підготував до друку монографію «Солончакова рослинність приморської смуги УРСР» (1941), яку мав намір захистити як докторську дисертацію. Проте майже весь наклад монографії, як і матеріали польових досліджень попередніх років та рукописи, були втрачені під час фашистської окупації України.

У 1941 р. Гаврило Іванович добровольцем вирушив на фронт, разом із 8-ю Гвардійською армією подолав вогненні шляхи від Сталінграда до Берліна. За мужність і відвагу удостоєний орденів «Червоної зірки», Вітчизняної війни II ступеня та багатьох медалей.

Після демобілізації, у жовтні 1945 р., Г.І. Білик повернувся до Інституту ботаніки АН УРСР. Не послаблюючи уваги до рослинності засолених ґрунтів, він щорічно організовував і сам проводив геоботанічні комплексні дослідження рослинного покриву території України. Результатом цих робіт є цінні поради, рекомендації, теоретичні розробки щодо раціонального використання і збереження рослинних ресурсів України, меліорації засолених угідь та підвищення продуктивності пасовищ і сіножатей, численні наукові праці, зокрема такі відомі моно-

довжувач ідей професора М.В. Клокова. Вчений був справжнім мислителем, філософом, популяризатором ботанічної науки серед наукової молоді. Його науково-популярні публікації про різні види рослинного царства, цікаві куточки нашої природи й досі відіграють величезну роль у формуванні екологічного мислення широкого читацького загалу.

Гаврило Іванович Білик, доктор біологічних наук, професор, один із найстаріших наукових працівників Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР, відомий учений-геоботанік (1904—1985). Народився у с. Чанаївці Золотоніського р-ну Черкаської обл. Вищу освіту здобув на біологічному факультеті Київського інституту

графії, як «Рослинність Закарпатської області УРСР» (із співавторами; 1954), «Рослинність Нижнього Придніпров'я» (1956), «Рослинність засолених ґрунтів України, її розвиток, використання та поліпшення» (1963). Остання книга стала основою докторської дисертації, яку Г.І. Білик успішно захистив у 1964 р.

З 1950-х років учений дедалі більше уваги приділяв вивченню природи українських степів, ретельно стежив за динамікою рослинного покриву степових заповідників під впливом різних режимів господарського використання. У цей час він сконцентрував зусилля на підготовці теоретичних узагальнюючих праць — розробляє питання геоботанічного районування УРСР, класифікації та складання карт рослинності республіки. Ці його роботи відомі всім українським ботанікам і географам. Чимало зусиль доклав Гаврило Іванович до організації, написання та оформлення серії видань «Рослинність УРСР». Ця фундаментальна праця є першим в Україні зведенням з геоботанічного вивчення рослинності. В останньому її випуску — «Степи, кам'янисті відслонення, піски» (1973), де Г.І. Білик був основним автором, подано опис майже всіх типів степів України та оригінальну класифікацію степової рослинності, що, безперечно, є істотним поступом у розробці класифікації рослинності УРСР.

У творчому доробку Г.І. Білика — близько 140 праць, із яких 114 опубліковано, в тому числі п'ять монографій (дві у співавторстві). Геоботанічні праці Гаврила Івановича охоплюють усю територію УРСР і мають велике наукове та практичне значення.

Результативною була і науково-організаційна робота Г.І. Білика. Він посідав різні керівні посади в Інституті: ученого секретаря (1946—1949), заступника директора (1949—1963), директора (1963—1968) та завідувача відділу геоботаніки (1956—1972).

Гаврила Івановича вирізняли чудові людські риси. Він був надзвичайно доброю і чуйною людиною, скромним, уважним до колег, делікатним, але водночас вимогливим керівником. Запамя'ятався також як ставний красивий чоловік, який завжди приділяв увагу зовнішньому вигляду.

Цікавою особистістю був і **Петро Степанович Погребняк (1900—1976)**, який очолював відділ екології й охорони рослинності Інституту ботаніки. П.Г. Погребняк — видатний український лісознавець, ґрунтознавець та еколог. У 1954—1956 роках — директор Інституту лісівництва, впродовж 1965—1976 років очолював відділ географії ґрунтів України Ради з вивчення продуктивних сил УРСР; відділ фізичної географії Сектору географії АН УРСР. Учений сформував українську лісівничу типологічну школу, яка ґрунтується на вивченні екологічних особливостей лісових видів рослин. Ідеї і концепції школи отримали розвиток у науково-дослідних інститутах

Академік АН УРСР
П.С. Погребняк

лісівничого профілю, а результати її досліджень широко використовуються у практиці лісового господарства.

Гадаю, що читач зміг скласти уявлення про всю інтелектуальну різноманітність наукового колективу Інституту ботаніки. А чим можна пояснити це розмаїття? На мій погляд, тим, що Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного 80 років поспіль очолювали справжні, талановиті, розумні, ділові, витривалі та чесні організатори складного і багатогранного процесу наукових досліджень. Вони були видатними вченими, імена яких є знаковими для генерації українських біологів і яких пам'ятатимуть прийдешні покоління ботаніків.

Розгорнув велику справу розбудови академічної ботаніки флорист Олександр Васильович Фомін (1921—1935). Його напрацювання продовжили ембріолог Яків Самуїлович Модилевський (1937—1939), генетик Микола Миколайович Гришко (1939—1944), генетик і селекціонер Андрій Опанасович Сапегін (1944—1949), бріолог, болотознавець, міколог і теоретик ботаніки Дмитро Костьович Зеров (1946—1963), геоботанік Гаврило Іванович Білик (1963—1968), ліхенолог Альфред Миколайович Окснер (1968—1970).

Я очолив Інститут ботаніки у вересні 1970 року. Мені було і легше, оскільки я опирався на досвід і здобутки великих попередників, і складніше, адже потрібно було не опустити високо підняту ними планку. З висоти їхніх ідей і діянь я оцінював свою роботу. Інститут уже тоді був всесвітньо відомою науковою установою. Упевнений, що не погіршив його імідж у світовому вимірі, а чи вдалося додати щось істотне, не мені судити.